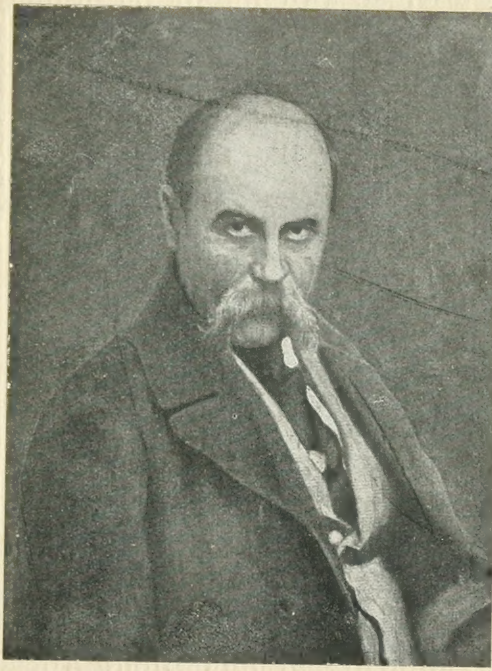
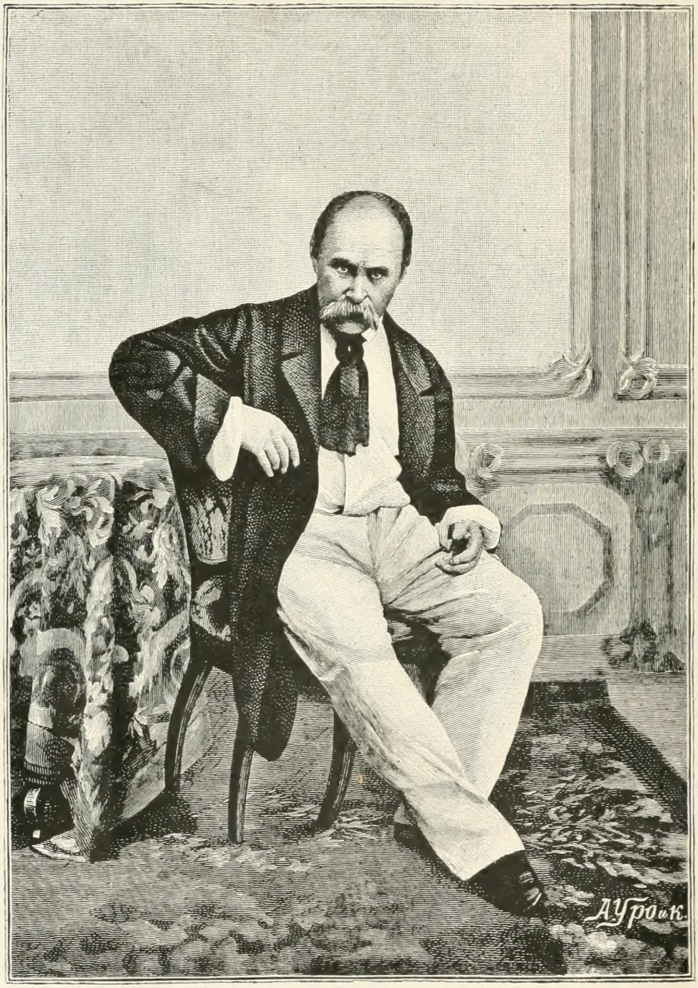
Shevchenko, Taras
Haidamaky

ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

Т. Шевченко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ГАЙДАМАКИ

З ПОРТРЕТОМ АВТОРА Й
ІЛЮСТРАЦІЯМИ

ВЕЦЛЯР 1920.

Друкарня Шарфого у Вецлярі.

Гайдамаки.

(Василю Івановичу Григоровичу на память 22 квітня 1838 р.)

Все йде, все минає і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... уміраε... Одно зацвіло́,
А друге завяло, на віки завяло,
І листя пожовкле вітри рознеслú.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плилú,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти-ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі, —

Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане, спочивайте діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля!
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши, насміються.
Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
„Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Оттак, каже, було-б треба...“
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,

Як письменні начитали.
Розумні та й годі!
А що-ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
„Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолáх. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили,
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають!
Дарма праця, пане-брате!
Коли хочеш гроший,
Та ще й слави, того дива,
Співай про „*Матрьошу*“,
Про „*Парашу, радость нашу*“.
Султан, паркет, шпори, —
От де слава! А то співа:
„Грає синє море“,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках...“
— Правда, мудрі!

Спасибі за раду!
Теплий кожух, тілько шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Вибачайте! Кричіть собі!
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; оден собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю: море грае,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю: розвернулась
Висока могила,
Аж до моря Запорожці
Степ широкий вкрили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Виграваують, а пороги
Між очеретáми
Ревуть, стогнуть, розсердились,
Щось страшне співають!
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
Чого, батьки, сумуєте?
— „Не вéсело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...“

І я плачу. А тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, всі в золоті.
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували...
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“ —
Козаки гукали.
Шинкар, знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки,
Аж Хортиця гнеться,
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля!“
Взявшись в боки, на-вприсядки
Парубки з дідами:

„Оттак, діти, добре, діти!
Будете панами!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина співає —
Я не одинокий, є з ким вік дожить!

От-де моє добро, гроші,
От-де моя слава!
А за раду — спасибі вам
За раду, лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть, може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.

Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Оттак, сидя кінець стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
На дворі світає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
— „Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєш силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі“
— „Пострівайте! Світ не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато,
Де-чому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що-ж вам скажуть? Ходім, сини,

Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам, здоров, знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином.
Любіть її, думу правди,
Козацькую славу,
Любіть її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як-би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно-б досі заховали
В снігу на чужині;
Заховали-б гай сказали:
„Так якесь ледащо!"
Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи, за-що.
Минулося, щоб-не снилось!...
Ходімо, хлопята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,

Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!“

Добридень же, тату, в хату!
На твоїм порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

7. IV. 1841.
Петербург.

I.

Інтродукція.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані, —
Мірялася з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою. Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта знай чваниться,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує —
Не кажу Степáном,
Або Яном Собієським, —
Ті два незвичайні.
А иншими... Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли, —
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство

Навісне гукає:
Niepozwalam! niepozwalam!
Шляхта репетує,
А маґнати палять хáти,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й дýмав шляхту
Приборкать трошки, — не зумів.
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово „niepozwalam"
Хотів у шляхти одібрать,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказилася; кричать:
— „Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!"
На ґвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетьская земля,
І — разом сто конфедерацій.*)

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волúні,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися, та й забули
Волю рятувати,

---

*) Энциклопедическій лексиконъ, томъ 5: Барская конфедерація і „Historya królewstwa Polskiego", G. S. Bandtke, tom 2. (Примітка Шевченка).

...„Яремо! герш-ту, хамів сину?

Полигáлися з Жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

II.

Ярема.

— „Яремо! герш-ту хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господини,
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрóва!
Посип індúкам! гусям дай!
Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:*)
Імості треба. Не барись!“ —

Пішов Ярема, похиливсь.

Оттак у-ранці Жид поганий

---

*) Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху — Боровиків хутір і корчма, де-б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у Жида наймитом (Од старих людей). (Прим. Шевченка).

Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався.

О Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як вéсело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долю, людий не займа.
Та й за-що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить...
Та й знову до праці: оттак треба жить!
На-що батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема, сирота багатий,
Бо є з ким заплакать, є з ким заспівать,
Єсть карії очі, як зіроньки сяють,
Білі рученята млють, обнімають;
Єсть серце єдине, серденько дівоче,

Що плаче, сміється, як він того хоче;
Що плаче, сміється і мре й оживає,
Святим духом серед ночи по над ним вітає.

Оттакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись-то був...
Минуло, дівчата!
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?

Чому не осталось? Чому не вітало?
Легше було-б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.
„На-що йому доля? Треба закопать,
Він і так багатий!“

Багатий на лати
Та на дрібні сльози — бодай не втирать!
Доле моя, доле! Де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... не хочеться спать!

Вибачайте, люди добрі!
Може, не до-ладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадять?
Може ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу,
А, може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лихо,

Ніде пригорнуться:
„Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться“, —
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка — нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті, щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся-ж, слово-сльози!
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами,
Та не з братом, не з сестрою,
З німими стінами
На чужині... А поки-що
До корчми вернуся,
Що там робиться?

Жидюга
Дріжить, ізігнувшись
Над каганцем, лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!
Білі рученята
Розкидала, розкрилася,
Як квіточка в гаю
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає,
Розірвана... Мабуть, душно

На перині спати,
Одинокій, молоденькій
Ні з ким розмовляти,
Одна шепче... Несказано
Гарна нехрещена!
Ото дочка, а то батько,
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

III.

Конфедарати.

— „Одчиняй, проклятий Жиде!
Бо будеш битий! Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!“
— „Пострівай!
Стрівайте, зараз!“
— „Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?
— „Я? З панами?
Крий Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні! (нишком — свині!)
— „Пане полковнику, ламай!“
Упали двері, а нагай
Малює вздовж жидівську спину.
„Здоров, свине! Здоров, Жиде!
Здоров, чортів сину!“
Та нагаєм, та нагаєм.

А Жид зогнув спину:
„Не жартуйте, мості-пане!“
— „Добрий вечір в хату!
Ще раз шельму! ще раз!... годі!
Вибачай, проклятий!
Добрий вечір! А де дочка?“
— „Умерла, панове!“
— „Лжеш, Іудо! нагаями!“
Посипались знову...
„Ой паночки, голубчики,
Єй-Богу, немає!“
— „Брешеш, шельмо!“
— „Коли брешу,
Нехай Бог карає!“
— „Не Бог, а ми. Признавайся!“
— „На-що-б мав ховати,
Як-би жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!...“
„Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літанью співає.
Перехрестись!“
— „Як же воно?
Делебі, не знаю“
— „Оттак, дивись!“
Лях хре́ститься,
А за ним Іуда.
„Браво! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу́!“
— „Зараз, зараз!“
Ревуть, мов скажені;
Ревуть Ляхи, а поставець

По столу гуляє.
„Єще Польща не зґінела!“ —
Хто куди гукає.
— „Давай, жиде!“

Охрещений
Із льоху та в хату,
Знай, шмиглає, наливає;
А конфедерати,
Знай, гукають: —„Жиде! меду!“
Жид не схаменеться.
— „Де цимбали? грай, псявіро!
Аж корчма трясеться —
Краковяка оддирають,
Вальса та мазура.
А Жид гляне та нищечком:
„Щляхетьска натура!“
— Добре, годі! Тепер співай!“
— „Не вмію, єй-Богу!“
— „Не божись, собача шкуро!“
— „Яку-ж вам? „Небогу“?

„Була собі Гандзя,
„Каліка небога,
„Божилася,
„Молилася,
„Що боліли ноги;
„На панщину не ходила,
„А за парубками
„Тихесенько,
„Гарнесенько
„Поміж бурянами.“

— „Годі! годі! це погана:

Схизмати співають.“*)
— „Якої-ж вам? Хіба отсю?
Стрівайте! згадаю...

„Перед паном Хведором
„Ходить Жид, ходором,
„І задком,
„І передком
„Перед паном Хведірком,

— „Добре, годі! Тепер плати!“
— „Жартуєте, пане!
За-що платить?“
— „Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартую. Давай гроші!“
— „Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я паньскою
Ласкою багатий.“
— „Лжеш, собако! Признавайся!
А ну-те, панове,
Батогами!“

Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.
Періщили, періщили,
Аж піря летіло...
— „Єй же Богу, ні шеляга!
Їжте моє тіло!
Ні шеляга! ґвалт, ратуйте!“
— „Ось ми порятуєм!“
— „Пострівайте! Я щось скажу...“
— Почуєм, почуєм,

*) Неунітів Ляхи називали схизматами. (Прим. Шевченка.)

„Перед паном Хведором
Ходить Жид ходором..

Та не бреши! Бо, хоч здохни,
Брехня не поможе.“
— „Ні... в Вільшаній...«
— „Твої гроші?“
— „Мої? Ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
— Вільшаньскі схизмати“...
„По три семї, по чотири
Живуть в одній хаті?...
Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так одчухрали...“
— „Та ні, не те... вибачайте!
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися!...
Бачте, у Вільшаній...
У костьолі, у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай Боже! Як панночка!
Що-то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші!“
— „Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!“
Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Оден тілько під лавою
Конфедерат пяний
Нездужа встать, а курника,
Пяний і веселий:
„Jeszcze, kiedy my żyjemy,
Polska nie zginęła“...

IV.

Титар.

„У, га́ю, га́ю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько —
Я виглядаю.
Хоч на годину,
Моя рибчино,
Виглянь, голубко!
Та поворкуєм,
Та посумуєм,
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!“

Оттак, ходя по-під гаєм,
Ярема співає,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає,
Зорі сяють, серед неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка.
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.

А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивиться, не слухає.

„На-що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
За-що-ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!“

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі казачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що кляла́ся, другóго шукай!
Я тобі не пара, я в сірій свитині,
А ти титарівна! кращого вітай!
Вітай, кого знаєш! така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему — нишком помолись,
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!“
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.

Плаче собі тихесенько...
Шелесть!... коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Кра́деться Оксана.
Забув, — побіг, — обняли́ся...
— „Серце!“ — та й зомліли.

Довго, довго тільки „серце!“
Та й знову німіли.

— „Годі, пташко!“
— „Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз, ще раз...
Ох, як я втомилась!“
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!“

Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.

— „Сідай же й ти коло мене!“
Сів, та й обняли́ся.
— „Серце моє, зоре моя,
Де се ти зоріла?“
— „Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав,
Коло його все поралась.“

— „А мене й байдуже?“

— „Який бо ти, єй-же Богу!“
І сльози блиснули.

— „Не плач, серце, я жартую.“

„Сідай же й ти коло мене!“
Сів, та й обнялися.

— „Жарти!“

Усміхнулась.

Прихилилась головкою,
Та й ніби заснула.

— „Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш:
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра в-ночі у Чигрині
Свячений достану;
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну́ тебе, обу́ю,
Посажу́, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмру, дивитимусь.“
— „А може й забудеш?
Розбага́тієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шлятяночку.
Забудеш Оксану!“
— „Хіба краща є за тебе?“
— „Може й є, не знаю.“
— „Гнівиш Бога, моє серце:
Кращої немає
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема кращої од тебе!“
— „Що се ти говориш?
Схаменися!“

— „Правду, рибко!“

Тай знову, тай знову.
Довго вони, як бачите,
Вели таку мову;
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема росказував,
Як жить вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
„Ото який! Мов і справді
Обридло!“
А мати
Або батько, як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді — та цур йому!
А дуже цікаве!
А надто вам росказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:

„Серце моє, доле моя!
Со́коле мій милий!
Мій...
Аж верби нагинались
На такую мову.
Ото мова! Не роскажу,
Мої чорноброві,
Не роскажу против ночі,
А то ще присниться;
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зострінуться... Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там твори́ться?
Треба глянуть та росказать...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людий сором, бо серце болить,
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!*)
Боронять, прокляті: Будь про́клята мати,
І день, і година, коли понесла́!
Коли породила, на світ привела́!

---

*) Про конфедератів так росказуют люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, z honorem, без дісціпліни; робить не хочеться, а їсти треба. (Прим. Шевченка.)

Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти!

У печі палá
Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дріжить
Проклятий жид. Конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші!“
Той мовчить.
Налигачем крутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.
— „Мало мýки,
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Оттак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?... І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай!“

Насипали в халяви жарý...

— „У тімя цвяшок закатай!“
Не витерпів святої кари,
Упав сердега.
Пропадай
Душа без сповіди святої!
— „Оксано, дочко!“ тай умер.
Ляхи задумалися стóя,
Хоч і запеклі.
— „Що-ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм.
Тепер з ним нічого робить.
Запáлим церкву!“

— „Ґвалт! Ратуйте!
Хто в Бога вірує!“ — кричить
На двóрі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — „Хто такий?“

Оксана в двері — „Вбили! вбили!“
Тай пада крижем.
А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомлілую...

Де-ж ти,
Яремо? де ти? Подивися!

А він мандруючи співа,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане!
На-віки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло...
Мертвий мов здрігнув,
І темно, сумно в хаті стало.*)

---

*) Анахронізм: титаря Ляхи замучили зімою, а не літом. (Прим. Шевченка).

V.

Свято в Чигирині.

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блиснé булавóю — море закипить;
Закипить, і розлилóся
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казать! Минулося!
А те, що минуло,
Не згадайте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш-заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє;
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожáри Україну
Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно (Оттак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людий не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люди?

Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На при́поні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться!

Лягли на долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки... На ґвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, Жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тара́ні:

То щедроі гостинець пані*), —
Уміла що кому давать,
Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!...
По-між возами ніде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Смілянщин, з Чигирина́,
Просте казацтво, старшина...
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а подивися — скрізь Головатий. „Коли сам,“ каже, „не повершу, то синові передам.“

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! „Кошовим“ — каже, „буде, та й годі; а може ще й гетьманом, коли теє...“

Старшина другий.

А Гонта на-що? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: „Коли,“ каже...

---

*) Се-б-то вози з ножами. Гайдамаки вірили, що се був гостинець щедроі пані цариці Катерини II. (Прим. Шевченка).

Старшина перний.

Цитьте лишень! Здається, дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люди гомонять.

Старшина перний.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку! Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну — треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що куповали, грошам не пропадать! А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а Ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій.

Справді, співа щось; піду, спиню.

Старшина перний.

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий.

Ото мабуть Волох!*) Не втерпів таки старий дурень; треба та й годі!

Старшина третій.

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадемось, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

---

*) За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом (дід росказував). (Прим. Шевченка).

Старшина перший і другий.

А що-ж? То й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його Запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно.)

Кобзар.

„Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі-ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми з ножами,
З ножами святими
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойда́єм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,
Небо запалає...
Добре погуляєм!“

Запорожець.

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що-б то з його за кобзар був, як-би не Волох!

Кобзар.

Та я й не Волох, — так тілько: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом — і сам не знаю, за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушквар!

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець.

А що вам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас оден старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

Гуртом.

Справді, поснемо: співай яку-небудь!

Кобзар (співає).

„Літа орел, літа сизий
По-під небесами, —

Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята:
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється,
Горілку, мед не чаркою,
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Катà, не минає,
Оттакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили.
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ста́ву...
Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся-ж, вражі Ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом,*)

---

*) Чорний шлях виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи запорожські, через воєводства Київське, Подольське і Волинське, — на Червону Русь до Львова. Чорним назваций, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.

(Прим. Шевченка.)

За ним гайдамаки."

Запорожець.

Отсе то так! Вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далебі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамаки.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

Запорожець.

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішать, і мордувать! Добре, єй-Богу, добре! Ну, се так! Далебі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне, більше мяса буде. Поборгуй, будь ласкав — завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзар.

До гроший я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте-ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.

Ночували Ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напили́ся, простягли́ся,
Та й...“

Громада.

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?... ще раз... о!

Задзвонили, задзвонили!
Пішлд луна гаєм.
Ідіть же ви та моліться,
А я доспіваю,

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли́, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть во́зи. А за ними
Сліпий Волох знову:

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...“
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
— „Ну, лиш иншу, старче божий!“
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— „Добре, хлопці, нате!
Оттак! оттак! добре, хлопці!
А ну-те, хлопята,
Ушкваримо!“

Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть.
Кобзар грає,
Додає словами:

„Ой гоп таки-так!
Кличе Гандзю козак:
„Ходи, Гандзю, пожартую!
„Ходи, Гандзю, поцілую!
Ходім, Гандзю, до попа
„Вари варениці!“
Оженився, зажурився:
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
„І по хаті ти-ни-ни,
„І по сінях ти-ни-ни,
„Вари, жінко, лини!
„Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
Кричать гайдамаки.

— „Ой гоп того дива!
Наварили Ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать:
Ляшків-панків почастуєм,
З панянками пожартуєм.
Ой гоп таки-так!
Кличе панну козак:
„Панно, пташко моя!
„Панно, доле моя!
„Не соромся, дай рученьку,

„Ходім погуляймо;
„Нехай людям лихо сниться,
„А ми заспіваймо!
„А ми заспіваймо,
„А ми посідаймо,
„Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

„Як-би таки, або так, або сяк,
Як-би таки запорожський козак!
Як-би таки молодий, молодий,
Хоч по хаті-б поводив, поводив!
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться!
Як-би таки...“
— „Цу-цу, скажені, схаменіться!
Бач, росходи́лися! А ти,
Стара собако, де-б молиться,
Верзеш тут погань! От чорти!“
Кричить ота́ман.

Опинились;
Аж церков бачать: дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
А-ні телень...
По-між возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли́,
Як на великдень над пасками.

— „Молітесь, братія, молітесь!“
Так благочинний начина:

„Кругом святого Чигрина́
Сторо́жа стане з того світу,
Не дасть, святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожа́р не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехре́щені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидо́м січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не сороміться конать
В ярмі у Ляха... Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Укра́їну несуть, —
І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й ме́ртвого спалили.*)

*) Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю і трийцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигрина: Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих (Георгій Кониський). Пр. Шевченка.)

Де той Богун, де та зіма?
Інгул*) що-зіму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гукає;
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний, —
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: „Тяжко жити!
Я сохну, сохну...“
Де Тарас?
Нема, не чуть, — не в батька діти!
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!“

Молились,
Молились щиро козаки, —
Як діти, щиро; не журились,
Гадали теє... а зробилось —
Над козаками хусточки.

Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

---

*) Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зіновій-Богдан вирізав 40 з чимсь тисяч Ляхів над Россю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котру те трапилось, зоветься Тарасова, або кровава (Бантиш-Каменський). (Прим. Шевченка.)

А діякон:

— „Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили“.
Аж серце холоне.
Ударили в дзвони;
Реве гаєм; „освятили!“
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.*)

VI.

Треті півні.**)

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один;
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув, — і Лях, і Жидовин
Горілки, крови упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли́, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.

---

*) Так про Чигринське свято росказують старі люди. (Прим. Шевченка.)

**) Треті півні — сігнал. Росказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою. (Прим. Шевченка.

Лягли, і в голови не клали.
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші, у-ночі,
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили злі люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали,

Дрімають, на-віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові в-ранці теє росказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою, сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю:
Лихо, не дівчата, буде танцювать;
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте-ж, щоб дітям потім росказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;

Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тілько роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? Їм байдуже,
Жито панам сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізняк де, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко — важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч ґвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гóру, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось

І Альту, і Сену:*) і там розлилось,
Не знать за-що, крови широкее море.
А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать!

Сумно, сумно, серед неба
Сяє білолиций.
По-над Дніпром козак іде,
Може з вечорниці.
Смутний іде, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?

І дівчина його любить,
Хоч лата на латі;
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний, невеселий
Іде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче,
Чуле серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо...
Кругом його
Мов вимерли люде.
А-ні півня, ні собаки,
Тілько із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.

---

*) Тарасова і Варфоломієва ночі — одна другої варт на стид Римської тіяри. (Прим. Шевченка.)

Байдужé! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки, —
До Ляхів поганих
У Черкаси.
А там третій
Півень заспіває.
А там... а там... йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

„Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови! Ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч упється; пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крови. Козак оживе!
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля, козак заспіва:
„Ні жида, ні Ляха!“
А в степах Украйни —
Дай-то Боже милий — блисне булавá!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретáх
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;

Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут, а тут... що ще буде?
Може. ще загину!“

А тим часом з-за байра́ку
Півень „кукуріку!“

„А, Черкаси! Боже милий,
Не вкороти віку!“

VII.

Червоний бенкет.

(Галайда.)

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм!“
Зайнялася Смілянщина, —
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла — Смілянщина
Кровю підпливає,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,

І кров полилася
Аж у Умань*).
                    По Поділлю
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Дамаску гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
— „Оттак, оттак! Добре, діти!
Мордуйте скажених!
Добре, хлоці!“
                    — На базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе,
                    „Добре, сину!
Матері їх хиря!
Оттак, оттак! В раю будеш,
Або есаулом.
Гуляй, сину! Ну-те, діти!“

І діти майнули
По сховищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.

— „Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!“
                    Улиці, базáри

*) Умань — город повітовий губернії Київської. (Прим. Шевченка.)

Крились трупом, плили кровю.
„Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрещені, кляті душі!“
На базар збірались
Гайдамаки.
Йде Ярема,
Залізняк гукає:
„Чуєш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.“
„Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
„Відкіля ти? Хто ти такий?“
„Я, пане, з Вільшани.“
„З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?“
„Де? Якого?“
— У Вільшаній...
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш,“
„Дочку... у Вільшаній?“
„У титаря, коли знавав.“
„Оксано, Оксано!“
Ледве вимовив Ярема,
Та й упав до-долу.
„Еге! ось що... Шкода хлопця!
Провітри, Миколо!“
Провітрився.—
„Батьку! брате!
Чом я не сторукий!
Дайте ножа, дайте силу,
Муки Ляхам муки!
Муки страшної, щоб пекло

Тряслося та мліло!“
„Добре, сину, ножі будуть
На святеє діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!“
„Ходім, ходім, отамане!
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа
Полечу́, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!“
— «Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? Я не знаю.“
— „Яремою.“

— „А прізвище?“
— „Прізвища не маю!“
— „Хіба байстрюк? Без прізвища...?
Запиши, Миколо,
У реєстер! Нехай буде...
Нехай буде Голий!
Так і пиши!“

— „Ні, погано!“
— „Ну, хіба Бідою?“
— „І це не так.“

— „Стрівай лишень:
Пиши Галайдою!“
Записано.

— „Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти!
Найдеш долю. А не найдеш...
Рушайте, хлопята!“

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.

Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
— „Чи всі, діти?“
— „Усі; батьку!“
— „Гайда!“
Простягла́ся
По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
„Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє.“

Поїхали. А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже́! Ніхто й не гляне!
Сміються та лають
Кляту шляхту: хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізняк попереду
Наторошив уха,
Їде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,

Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе —
Все пропало, все!
                    Нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадна́ випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

„Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його! Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти? де ти? Подивися,
Моя ти єдина!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Клене, уміра́є,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану;
Може, каже: „обнімімось,
На віки зомлієм,
Мій соколе! Нехай Ляхи
Знущаються!“

Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля;
Посумує, пожуриться,
Забуде і, може...
У жупані сама пані,
А Лях...
Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! Розірветься,
Розпадеться камінь!
Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?"

І хлинули сльози;
Дрібні-дрібні полили́ся.
Де вони взяли́ся?
А Залізняк гайдамакам
Велить опинитись:

— „У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристали;
Попасемо!"

І тихенько
У ліс та й сховались.

VIII.

Гупалівщина.

Зійшло сонце. Україна
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу
Тілько старших, а так шляхта
Купою на купі
На улицях, на розпуттях;
Собаки, ворони
Їдять шляхту, клюють очі,
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки;
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо,
За-що люди гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,
Жити-б та брататься!
Ні! не вміли, не хотіли!
Треба роз'єднаться!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
„Убєм брата! Спалим хату!“ —
Сказали, і сталось.

Все-б, здається! Ні, на кару
Сироти остались. —
В сльозах росли, та й виросли,
Замучені руки
Розвязались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце,як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуіти*).

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Ґалайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали.
—„Хиба спитать,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За-що пропадаю.“
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
„Щó, титаря вбили?“
„Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Отті Ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.“

---

*) До Унії Козаки з Ляхами мирилися, і як би не езуіти, то, може-б, і не різалися; Єзуіт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні. (Примітка Шевченка.)

Не дослухав... „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Шукать тебе.
Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?“

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко йому, сіромасі,
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають:
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся:
„Оттут, оттут позавчора
Перед Жидом гнувся,
А сьогодня!...“
Та й жаль стало,
Що лихо минуло.

Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули;
Наганяють пів-парубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
„Гей, старченя! Стрівай лишень!“

„Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.“
— „Який же поганий!
Відкіля ти?“
— „З Кирилівки“*).
„А Будища знаєш?**).
І озеро коло Будищ?“
„І озеро знаю, —
Оттам воно; отсим яром
Втрапите до його.“
„Що, сьогодня Ляхів бачив?“
„Ніде ні одного!
А вчора було багато. —
Вінки не святили,
Не дали Ляхи прокляті.
За-те їх і били!
І я, й батько святим ножем;
А мати не здужа,
А то й вона-б...“
— „Добре, хлопче!
Ось на-ж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!“

Узяв золотого***),
Подивився;
— „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!

---

*) Кирилівка (або Киріловка) село Звенигородського повіту. (П. Ш.)

**) Село Будища — недалеко од Кирилівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною, за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дерева. Льохи. де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тілько вже розруйновані. (Примітка Шевченка.)

***) Червонець, шо дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, котрому був даний; я сам його бачив. (Примітка Шевченка.)

Та чуєте? Без гомону!
Галайдо, за мною!
В отсім яру є озеро
Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб.
                Ях приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям!
                Може льохи
Стерегти осталась
Яка погань.“
                Приїхали,
Стали кругом ліса!
Дивляться: нема нікого.
— „Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопята!
Швидче, швидче! Оттак, оттак!“

І конфедерати
Посипалися до-долу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку!
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзених
У Лисянку*).

---

*) Лисянка — містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тікичом. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби-то будований. (Примітка Шевченка.)

IX.

Бенкет у Лисянці.

(Старосвітський будинок.)

Смеркалося.
Із Лисянки
Кругом засвітило;
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили, —
З гайдамаками.
Аж страшно!
І в пеклі не вміють
Оттак курить! Гнилий Тикич
Кровю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина і будинок:
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед база́ру
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать:
„Ляхам кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!“
І діти карають.
Стогнуть, плачуть: оден просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим.
Не милують, —
Карають завзяті.

Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки —
Тече кров у воду.
Ні каліка, а-ні старий,
Ні мала дитина
Не остались, не вблагали
Лихої години! —
Всі полягли́, всі покотом;
Ні душі живої
Не осталось у Лисянці.
А пожа́р у-двоє
Розгорівся, розпалався
До са́мої хмари.

А Галайда, знай, гукає:
„Кари Ляхам, кари!“
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша па́лить.
„Дайте Ляха, дайте Жида!
Мало мені, мало!
Дайте Ляха, дайте крови
Наточить з поганих!
Крови море... мало моря!...
Оксано, Оксано!“

Так Галайда кричить, гука
Ляхів по пожа́ру.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб за-світла повечерять.
„Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полумї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи.
Горять крокви
І падають з ними.
„Пийте, діти! Пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“
І поставець одним духом
Залізняк черкає.
„За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз випю. Пийте, діти!
Випєм, Гонто, брате!“
„Пострівай, я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...“
Ярема встав:
—„Які Ляхи?“
„Отто-бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!“
—„Які Ляхи, брате?“
—„По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті.“
—„Розвіємо!“ — „Шкода муру:
Старосвітська штука!
А ще гірше, Богданові
Мурували руки!“
—„Богданові? Шкода, шкода
Гетьманської праці!“
—„Я послав сказать проклятим
Щоб видали Паца:

Помилую! Не видадуть —
Порох засипаю...
Потайники вже зроблені...“
—„І Ляхи гуляють?
Лічать зорі? Добре, брате!
А поки що буде,
Випєм чарку!“ —
„Добре, випєм!“
„Пийте, добрі люде!
Та не дуже, бо ще, може,
Не кóнчили кари!“
—„Не кончили!... Пийте, бийте!
Грай, співай, кобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми Ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм. —
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась,
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.“

Кобзар (грає й приспівує):

„Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Куплю черевики!
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола,
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,

Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голубята!
Не журіться подивіться,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“

„Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!“
Сліпий вшкварив.
Навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнеться...
„Ну-мо, Гонто!“
„Ну-м, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загнем!“

„Не дивуйтеся дівчата,
„Що я обідрався;
„Бо мій батько робив гладко,
„То й я в його вдався.“

— „Добре, брате! Єй-же Богу!“
„А ну ти, Максиме!“
„Пострівай лиш!“

„Оттак чини, як я чиню:
„Люби дочку аби-чию,
„Хоч попову,
„Хоч дякову,
„Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить;
Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче,
Як дитина.
Чого-б, бач-ся?
В червонім жупані,
І золото, і слава є...
Та нема Оксани!
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати!
Оден-оден сиротою
Мусить пропадати!
А того́, того́ й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими са́мими Ляхами,
Що замордували
Її батька.
Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як Жиди конають,
Брати ваші!
А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.

„Де-то мій Ярема?“
Сама ду́має.

Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, — не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить оден та думає:
„Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко йому!

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.

—„Хто ти такий?“
Галайда питає.
— „Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я підожду.“

— „Ні, не діждеш,
Жидівська собако!“
— „Ховай Боже! Який я Жид?
Бачиш? Гайдамака!
Ось царицина копійка,
Хіба ти не знаєш?“
— „Знаю, знаю!“ і свячений
З халяви виймає.
— „Признавайсь, проклятий Жиде:
Де моя Оксана?“
Та й замахнувсь.

— „Ховай Боже!...
В будинку... з панами...
Вся в золоті...“

— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“
— „Добре, добре... Які-ж бо ви,
Яремо, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають
Скажу Ляхам: замісць Паца...“
— „Добре, добре! знаю.
Іди швидче!“
— „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідіть же, гуляйте!...
Куди везти?“
— „В Майданівку*).
В Майданівку, — чуєш?“
— „Чую, чую.“
І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:
„Потанцюй, кобзарю!
Я заграю.“
Навприсядки
Сліпий по базару
Оддирає постолами,
Додає словами:

„На-вгороді постирнак, постирнак;
Чи я-ж тобі не козак, не козак?
Чи я-ж тебе не люблю́, не люблю́?
Чи я-ж тобі черевичків не куплю?

---

*) Майданівка — село недалеко од Лисянки. (Прим. Шевченка.)

Куплю, куплю, чорнобрива,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить.“
„Ой гоп-гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така!
Іди-ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою!
А я — так до шинку.
Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу,
Пяту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом, вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче,
„Оженився, сатано,
Заробляй же на пшоно!
„Треба діток годувать,
„Треба діток одягать,
А я буду добувать;
„А ти старий не гріши,
„Та в запічку колиши,
„Та мовчи, не диши!“

„Як була я молодою
преподобницею,
Повісила хвартушину
над віконницею;

Хто йде, не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю.
Семени́, Івани́!
Надівайте жупани́,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!
Скажи, скажи, стара суко,
Кому дала спершу?

„І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти завяжи, доню!“
„Чи ще? Чи годі?“

—„Ще, ще, хоч погану! Самі ноги носять.“

„Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід да баба, то й до ладу
Обоє раденькі.

„Ой сип сирівець
Та криши петрушку!
. . . .
. . . .

„Ой сип сирівець
Та накриши хріну!
Як дід бабі
. . . .“

„Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!...“

— „Годі, годі!“ кричить Гонта:
„Годі! Погасає.
Світла, діти!... А де Лейба!
Ще його немає?
Найти його та повісить!
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий!“
А Галайда:
„Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись: горить: на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!“
„Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати!
В потайники пустіть огонь!
Думають: жартую!“

Заревіли гайдамаки:
„Добре, батьку! чуєм!“
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить:
„Батьку!
Стійте! Пропадаю!
Пострівайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!“

Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув у Лебедин...

„Добре, добре! Залізняче,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться з Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш другу!“
Оглянувся —
Галайди немає.
Ревуть гори, і будинок
З ляхами гуляє
Коло хмари.
Що осталось,
Пеклом запалало...
„Де Галайда?“ Максим кличе.
І сліду не стало.

Поки хлопята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрались
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин...*)

X.

Лебедин.

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене — боюся,

*) Лебедин — дівочий манастир між Чигрином і Звенигородкою. (Примітка Шевченка.)

Боюсь згадать, моя сиза! —
Узялй з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох! як-би я знала,
Щó побачу його ще раз,
Що обніму знову,
В-двоє, в-троє-б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила...
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я дùмала
Занапáстить душу.
Як-би не він,—може-б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
О Боже мій милий!
Він сирота, хто без мене
Його привітає?

Не вставай: ти хвора..

Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Люблю тебе скаже?
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
Я сирота, без матері,
Без батька осталась,
І він один на всім світі
Мене вірно любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить.

Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде!
Одна я осталась...“

Та й заплакала.

Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась. „Бабусенько!
Скажи мені: де я?“
„В Лебедині, моя пташко!
Не вставай ти хвора.“
„В Лебедині? Чи давно я?“
„Ба ні, позавчора.“
„По-за-вчора?...

Стрівай, стрівай!...
Пожа́р над водою...
Жид, будинок, Майданівка...
Зовуть Галайдою...“

Галайдою Яремою
Себе називає
Той, що привіз.“
„Де він, де він?
Тепер же я знаю!...“

„Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.“

„Через тиждень?
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!...
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила: кати Ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як вéсело на світі,
Як весело стало!“
Через тиждень? Бабусенько?...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!...

„Загрібай, мамо, жар, жар,
„Буде тобі дочки жаль, жаль...“

Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?“
—„Я тобою,
Пташко, веселюся.“

„А чом же ти не співаєш?“

„Я вже одспівала…
Піду, дзвонять до вечерні.“

Оксана осталась;
Пожурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І молиться за Ярему
Щиро, як дитина.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Ісаія ликуй!“
В-ранці
Ярему вінчали;
А в-вечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів конча. З Залізняком
Весілля справляє,
В Уманщині, на пожáрах.
Вона виглядає;
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань
Треба подивиться.

XI.

Гонта в Умані.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
З китайки онучи!“ *)

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає.
Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тільки виє, йде в село,
Де чує трупи.
Не ховали, —
Вовків Ляхами годували,
Аж поки снігом занесло́
Огри́зки вовчі.

Не спинила хутровина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожа́рі.

*) В перводруку цього епіґрафа нема.

Осталися діти...

Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
В-ранці зострічають...
Рай та й годі!
А для кого?
Для людий...
А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кровю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!...
Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злости людськóї.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить;
Кровю підпливає.

Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожа́рах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Ніде ні одного;
За титаря Ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану...
                    Та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: — „Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!“

            Погуляли:
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночі; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покотились по базару
Кінні „narodowi“;*)

*) Кінні narodowi [народові]. „Кавалерія народова“ — так звались польські драгуни; їх було тоді в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками. (Прим. Шевченка.)

Покотились малі діти
І каліки хворі.
Ґвалт і галас.
                    На базарі,
Як посеред моря
Крівавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать у-двох:
                    — „Добре, діти!
Оттак їх проклятих!“

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза єзуіта
І двох хлопців.
                    — „Гонто, Гонто!
Отсе твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого-ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх; бо виростуть,
То тебе заріжуть!“...

„Убийте пса! А собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь!
Що ви? католики?

„Католики, бо нас мати...“
„Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“

Зібралась громада.

„Мої діти — католики...

Щоб не було зради,
Щоб не було поговбру,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різать католика!...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?..."

„Будем різать, тату!"

„Не будете! Не будете!
Будь прбклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше-б гріха;
Ви-б умерли
Не католиками!
А сьогодня, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!"

Махнув ножем —
І дітий немає!
Попадали зарізані.

— „Тату!" белькотали:
— „Тату, тату! ми не Ляхи!
Ми..." та й замовчали.

— „Поховать хиба?“

— „Не треба!
Вони католики...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?...*)
Ходім, брате!“

Взяв Максима;
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
„Кари, Ляхам, кари!“
І карали.
Страшно-страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костьолі,
Ніде не осталось, —
Всі полягли.
Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“
Гукає, лютує:

---

*) В Умані Гонта убив дітий своїх за те, що їх мати — католичка помогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об Гайдамаччині, але друкованого нема нічого. (Прим. Шевченка.)

„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валіть стіни!“

Гайдамаки

Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До са́мої ночі Ляхів мордували;
Душі не осталось.

А Гонта кричить:
„Де ви, людоїди? де ви поховались?
З'їли моїх діток — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать, ні з ким говорить!
Сини мої любі, мої чорнові!
Де ви поховались?

Крови мені, крови!
Шляхетської крови, бо хочеться пить,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись! Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?

Тяжко мені жить,
Тяжко мені плакать! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару, я вас не займав,
Я дітий зарізав!...

Горе мені, горе!
Де я прихилю́ся?

Так Гонта кричав,
По Умані бігав.

А серед базару,

В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанеслй
І сіли вечерять.
Останняя кара,
Остання вечеря!

„Гуляйте, сини!
Пийте, поки петься! Бийте, поки беться!“
Залізняк гукає: „А ну, навісний,
Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки!“

І кобзар ушкварив:

„А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.

А я собі Христя
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду в-ранці до корови,—

Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою.“

„Ой гоп до вечері!
Замикайте, діти, двері!
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!“

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не пє з козаками?
Чому не співає?

Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи!

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих, шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За костьолом.

Хто-ж се такий?

Гонта, горем убитий,
Несе дітий поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,

Неначе сплять одягнені...

Поніс Гонта дітий своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає,
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітий світить.
Неначе сплять одягнені.

Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситься.

Із Умані
Де-де чуть, гукають
Товариші гайдамаки.
Гонта мов не чує, —
Синам хату серед степу
Глибоку будує,
Тай збудував...

Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивиться, ніби чує:
„Ми не Ляхи, тату!“
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.

Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:

„Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться!
Ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива,
Що ти наробила?
На що мені дітий дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони-б поховали,
А то я ховаю!“

Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
„Спочивайте, сини мої.
В глибокій оселі!
Сука-мати не придбала
Нової постéлі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини!
Я прощаю,
Що ви католики.“

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
„Спочивайте, виглядайте, —
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вбють... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!“

Пішов Гонта, похилившись:
Іде, спотикнеться.
Пожáр світить, Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався,
Утер очі...
Тілько мріє
В диму, та й сховався.

XII.

Епілог*).

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

*) В перводруку цього титулу нема, а єсть у виданні 1870 р.

Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, малими ногами
Ходив я та плакав, та людий шукав,
Щоб добру навчили.

Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.—
Молодеє лихо! Як-би ти вернулось —
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Минею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта Ляхів покарав...
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать.

— І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!

А я за ним...
Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають!
А я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,
Доведу, — спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кровю напували
Україну, та й замовкли;
Ножі пощербили.
Нема Гонти, нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать!
Оден тілько брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили, —

Залізняк заплакав
В-перше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:*)
Така його доля:
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали, насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взяли́ся.
Оден тілько мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. —
„Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця, —
Нема місця волі...
Спи, козаче, душе щира!
Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.

---

*) Зрадою взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах у польський лагер недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Б[раніцький], польський генерал, так велів зробить, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили його на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізняк, почувши. що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися (П. Шевченка).

Довго-довго оглядався.
Та й не видко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла. —
Кривда повіває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать.
Така й досі
Осталася слава.*)
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тілько і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
„Поховали дітий наших,
І нас розривають!“

Ревуть собі і ревтимуть, —
Їх люди минули;
А Україна — на-віки,
На-віки заснула.

---

*) Злодій, розбійник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.
(Примітка Шевченка.)

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тілько вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
На те Божа воля!

Тілько часом у-вечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

„А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, галай-да!“

Передмова.

По мові передмова, — можна-б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого (тілько бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема.

Як-би я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! Хіба діди та батьки дурніщі були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“

Так, далебі так, вибачайте! Треба предисловія. Так як-же його скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, не було і правди, а так, як всі предисловія компонуються? Хоч убий, не вмію: треба-б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же убо начало книги сице. Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно ділялось, як боролися Ляхи з козаками.

Весело, а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто, як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — Славяни.

Серце болить, а росказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря славянськая земля!

Про те, що ділялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людий: надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого.

Галайда в-половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люди, которі його знали.

Гонта і Залізняк, отамани того крівавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за те не ручаюсь.

Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина росказувать щонебудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „Коли старі люди брешуть, то й я з ними“.

[1841] Петербург.

Перводрук в первому виданні: Петербург 1841.

Панове субскрібенти!

„Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче й одбрехаться! Оттак ви в-слух подумаєте, як прочитаєте мої „Гайдамаки“. Панове громадо! далебі не брешу. Ось бачите що!

Я думав, і дуже хотілось мені надрукувать наші козацькі імена рядочком гарненько; уже було й найшлось їх десятків зо-два, зо три. Слухаю, виходить разномова; оден каже: „треба!“ — другий каже: „не треба!“ — третій нічого не каже.

Я думав: що тут робить на світі? Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатить за аркуш

надрукованого паперу, а до вас і ну писать отсю цидулу! Все-б то се нічого! Чого не трапляеться на віку! Все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на безголовя! Єсть ще й такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиенко-въ) і надрукувать в мужицькій книжці! Далебі правда!*)

---

*) Надруковано на обгортці першого видання „Гайдамаків“ 1841 року. На останній сторінці тої-ж окладинки стоїть: „Продаетца въ книжномъ магазинѣ Ѳ. Базунова въ С. Петербургѣ у Казеннаго моста въ домѣ Имзена; цѣна 5 руб. асс. за екземпляръ.“ А нище: „Иногородныя благоволятъ адресоваться въ С. Петербургъ въ Императорскую Академію Художествъ, на имя Тараса Григорьевича Шевченка.“

Т. Шевченко.

Пояснення.

Гайдамаччина вибухла 17(8 р. До давного гніту добавилися були тоді ще й утиски, які діялися православному людові, і взагалі людям не католицької віри, від католицьких пропаґандистів. Таким способом ґайдамаки боролися ніби не тільки проти суспільного й економічного, але й проти релігійного угніту, що додавало їм в очах населення окремої поваги. Московський уряд грав дволичну ролю. Йому на-руку була анархія в Польщі. За його допомогою склалася „Радомська конфедерація", що обороняла дісидентів. Проти неї боролися конфедерати барські і в краю настала домашна війна з усіми своїми грізними проявами. Поміж народом пішла чутка, що цариця Катерина післала на Вкраїну золоту грамоту, щоб народ піднімався на Ляхів і жидів. Появилися „свячені" і вози „з залізною таранню". На чолі Гайдамаків став січовий дід, Максим Залізняк, що спасався у Медведівському манастирі біля Чигирина. Пожежа росла й кріпшала. Ігумен Мотронівського манастиря Мельхеведик Значко-Яворський доливав до огня оливи.

На підмогу повстанцям ішли Запорожці. Повстання обгортало цілу польську Україну, яка тільки й мріла, щоб скинути з себе чуже ярмо, получитися з лівобічною своєю сестрою та відновити гетьманщину. Перестрашені пани й жиди крилися по городах. Умань, обсипаний валами й обезпечений ровами та воружений 52 гарматами, став найнадійнійшою пансько-жидівською твердинею. Залізняк зібрав чималі сили під Чигирином. Московське військо не встрявало в діло.

„Колії", так прозивали тоді Гайдамаків, пішли на Лисянку, зробили там криваву Вартоломеєву ніч і потягли на Умань. Проти їх вислав уманський управитель, Младанович надворних козаків Потоцкого під проводом полковників Маґнушевского й Обуха та сотників Гонти й Уласенка. Гонта, освічений і багатий чоловік, побачивши, що гайдамаччину можна би перемінити з аґрарно-соціяльного руху в національне визвольне повстання, перейшов із своїм військом на сторону Залізняка. 18 червня, в полудне підступили Залізняк і Гонта під Умань. Трицять годин трівала облога. Твердиню добуто. Дві добі лютували колії у городі й нищили ворогів без пощади. Погибло чимало жінок і дітий. В Уман

зроблено раду і Залізняка проголошено гетьманом, Гонту — Уманським полковником.

Гайдамацький рух став ширитися, мов степова пожежа. Обгортав крім Київщини й Браславщини ще й Поділля та Полісся. Справа прибірала великі й небажані розміри, не тільки для Польщі, але й для Москви. Тому то вони порозумілися і взялися спільно гасити самостійницький рух. З Петербурга прислано наказ ґенералу Кречетнікову, командантові московських військ на теріторії польської України, щоб здавив гайдамаччину. Гайдамаки про це не знали; вірили, що Москалі спочувають їм, як оборонцям православної віри і дали себе підійти. Старшину запросив полковник Донських козаків Ґурєв на пир, там їх захопив, гайдамацький табор обезоружив і почав суд. Старшину били нагаями по тричі в день. В-решті Гайдамаків розділено. Гонту з козаками й посполитими, що були з Польської України, віддано Польщі, Залізняка й Лівобережців відпроваджено в Київ. Польська комісія, під проводом Браніцкого засудила 700 чоловік, причастних коліївщині на смерть, Гонту покарано страшними муками.

На такому грізному історичному підкладі оснував Шевченко свою найбільшу (обємом) поему. Коліївщина, ще й нині не вияснена по історичним дежрелам у всіх своїх детайлях, в часах Шевченка, була вона звісна більше по традиції, чим по документам. Традиція, як звичаїно, малювала поодинокі моменти, не даючи сінтезу, не висліджуючи причин руху, не відкриваючи усіх пружин і їх співділання в механізмі цеї спонтанічної події. Значиться — молодий поет узяв на себе завдання над міру важке, коли до його твору прикладати вимоги, які ставимо звичайно до історичних поем. Він міг дати тільки такий малюнок, який творив собі народ у своїй уяві. Тоді повинен був обережно закрити своє „я“, як автор і історичний суддя. Нехай говорить переказ. Цього Шевченко не зробив. Та все таки „Гайдамаки“, як перша наша історична поема, написана по свіжим переказам народнім і то написана, можна сказати, не чорнилом, а слізми й кровю, має виїмкове значіння.

Білолиций — себ-то: місяць.

Вавилон — (Баб-ілю, брама господня) столиця Вавилонії над обома берегами Еуфрату, 88 км. в окрузі.

Єсть у мене діти, та де їх подіти?

Діти — себ-то: поетичні твори, тут „Гайдамаки“.

Згадай же хто-небудь її на сім світі, —

Її, себ-то поетову душу.

Ватажок, слово татарське, прийшло до нас з Ромунами (які випасали в наших горах і степах стада своєї худоби), значить — старший пастух, їх провідник.

А щож на вас вони скажуть? Вони, себ-то ці письменні, друковані люди, які навіть до сонця придираються, що, мовляв, воно не так світить, як треба. Це натяк на тих критиків, які неприхильно приняли перші Шевченкові твори, насміхаючися з їх народньої мови, і. т. д. та називаючи його поезію „штучною пустотою“.

про „Матрьошу“

Про „Парашу, радість нашу“,

Султан, паркет, шпори, —

це мотиви тодішніх московських, салдацьких пісень.

Скутара. (Іскідар), город над Босфором, напроти Царгороду.

Хортиця, остров на Дніпрі, за порогами, на якому кн. Дмитро Вишневецький (Байда), оснував першу Січ (коло року 1550).

Метелиця та гопак, українські танці.

бенкет, банкет (слово франц.) — великий пир.

байрак (слово тур.) — провал деревами порослий.

Тма, мна знаю, а оксію

Не втну таки й досі.

(тму-мну, тля-мля) зразки складання в давній українській елементарній школі. Оксія — це значок над буквою.

коверзувати — вередувати, водити за ніс.

Король Степан, — Стефан Батори, Семигородський князь, від 1575—86, король польський.

Ян Собієський (Jan Sobieski) від 1674 до 1696 король польський, походив із шляхти, був добрий вожд, але в політиці чоловік слабої волі.

Niepozwalam! niepozwalam! — натяк на польське veto.

Понятовський жвавий, — Stan. August Poniatowski, останній король польський, 1764—1795, любимець цариці Катерини.

Герш-ту „hörst du“ — чи чуєш?

Імость, з польського: jej mość.

Літанія — ніби акафист у римській церкві.

Далебі — польське Dalibóg, єй Богу!

Могорич — ар. напивок; щоб запити згоду.

Jeszcze Polska nie zginęła, — польський національний гимн, званий також мазурком Домбровского.

краковяк і мазур — польські танці.

вальс — танець німецький.

шеляг — гріш, польський szelag.

титар — (від ктитор основник), церковний староста.

червонець — дукач, золотий гріш.

Поїхали Ляхи у Вільшану. Титаря Данила Кушніря замордували не в Вільшаній, а в. Млієві, 1766 р.

„Jeszcze, kiedy my żyjemy,

Polska nie zginęła“.

Переставлено вірші. В ориґіналі есть:

Jeszcze Polska nie zginęła.

Póki my żyjemy.

ходя — замісць-ходячи.

кажан — літаюча миш, лилик, звіря, що лихо віщує.

Тясмин, — річка в Чигиринському повіті, притока Дніпра, з правого берега.

Тараня — риба, Abramis vimbra.

Антін Головатий, військовий суддя, Запорожець, органісував козацькі охочекомонні відділи для Росії.

„сама“... — себ-то, цариця.

з батьком Максимом — з Залізняком.

бевзь — дурень, туман, невторопа.

карбованець — срібний рубель (карбований).

курникає — мурликає, бурмоче.

гич — в Галичині: гичка, стебла з листям; ні-гич — нічо.

благочинний — піп вищого чину, декан.

Конашевич, Петро Сагайдачний, походив з Самбірської шляхти (в Галичині), був гетьманом мабуть ще перед 1616 р. Його політика була, не доводити до війни з Польщею, поширювати козацьку силу, орґанізуватися і ждати слушного часу.

Полковник Богун, оден з героїв Хмельниччини і оден із свідомих Українців-самостійників. Не заприсяг Переяславської угоди.

Жовті Води, доплив Інгульця, славні побідою Богдана Хмельницького над Поляками 1648 р.

Корсунь; — між Стеблевим і Корсунем розгромив Хмельницький польських гетьманів.

Молились,

Молились щиро козаки, —

Як діти, щиро; не журились,

Гадали теє... а зробилось —

Над козаками хусточки се-б то, козаччина із своїми сподіваннями, лягла у гробі. Це така гірка замітка — вставка самого поета, вплетена у промову благочинного, як це нераз Шевченко робить у своїх історичних творах, не видержуючи до-краю вимогів епічного творення.

Маковія, 1 августа, в память мучеників Маккавеїв.

схизматами називали Поляки тих Українців, що не перейшли на Унію.

бариш, слово татарське, значить: дохід, зарібок, плата за посередництво в торговому ділі.

моторити, — робити, діяти.

Сена (Sequana) ріка у Франції, над якою лежить Париж. Шевченко зіставлає Сену з Альтою, себ-то Тарасову ніч з Вартоломеєвою.

Ніч св. Вартоломея з 23 на 24 августа н. ст. 1572, коли вирізали багато Ґуґенотів.

Черкаси, — повітовий город у Київщині над Дніпром.

Сміла — містечко Черкаського повіту; недалеко Черкас.

Корсунь, містечко Канівського повіту.

Канів — повітовий город у Київщиві

Дамаска, се-бо Дамасценська шабля із так званої дамасценської сталі, т. є. сполуки сталі й заліза.

Матері їх хиря! Хиря — хороба, біда.

есаул (осавул), слово турецьке, заступник і ад'ютат отамана.

горище — вишка, стрих (чердак).

реєстер, реєстр, від латинського слова register, спис, список.

переваги-ваги, — у два боки, хитаючися.

рогач — брачка, накашничок (ухвать).

старченя син старця, себто діда, нищого; міхоноша, поводжитий, дідовід.

конфедерати — члени конфедерації, себ-то воєнного товариства, яке мало спасати Реч Посполиту.

ні-вроку! — щоб уроку не було.

поставець — велика чарка, ніби збанок.

потайники — підкопи, міни.

Царицина копійка — тайний знак, по якому пізнавалися гайдамаки.

упруг — чверть ($^1/_4$) робучого дня; пів упруга, як міра часу $1^1/_2$ години.

супоня — ремінь, котрим стягають хомут.

Ксьондза єзуіта; — Ксьондз, у латинників: священик, піп. Єзуіт, член Ісусового закону, основаного в Парижу р. 1534 Ігнатієм Льойолею для оборони й поширення римської церкви.

Василяни (Базиляни), монахи чина св. Василія, які удержували школи.

Трохи не рік шляхетською

Кровю напували. В дійсности, події, які описує Шевченко тяглися не більше двох місяців.

Хто на Кубань, хто за Дунай; По збуренню Січи Текелієм (1774 р.) багато Запорожців пішло під Турка жити. Вони „вбірали Москаля у шори“. Відпрошувалися у Текелія, ніби то на роботи, діставали пашпорти й виходили за границю. Літом 1776 назбіралося їх на Тилигулі та під Хаджибеєм 7000 душ.